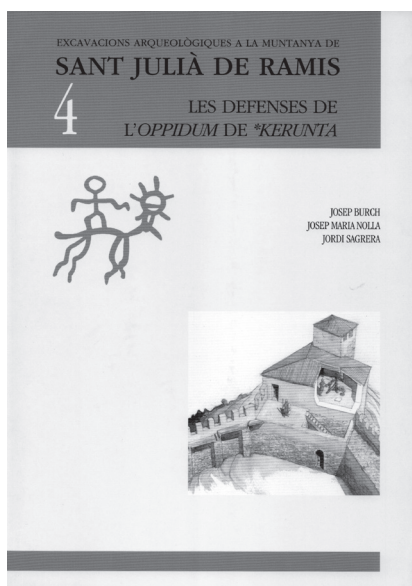

Burch, Josep; Nolla, Josep Maria i Sagrera, Jordi (2011). *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis 4. Les defenses de l'oppidum de *Kerunta*. Ajuntament de Sant Julià de Ramis i Universitat de Girona. 239 pàgs. ISBN: 978-84-9984-137-3.

Quart lliurament de la sèrie monogràfica *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis* (Gironès), continuació dels treballs anteriors: 1. *El Sector de l'Antiga Església Parroquial* (2001); 2. *El Castellum* (2006) i 3. *Els Sitjars* (2009), un conjunt d'obres que recullen els resultats dels treballs de camp i de diversos estudis monogràfics desenvolupats en aquest jaciment. Estem davant d'un exemple en la gestió de la difusió, ja que en una dècada els responsables del projecte han generat dues edicions d'una guia divulgativa (2005; 2009) sense desatendre la comunitat científica per mitjà d'articles i aportacions a congressos, ni tampoc les desitjables monografies, alhora que s'ha condicionat per a la visita el sector nord del jaciment (inaugurat en l'estiu de 2008).

**Kerunta* és la proposta de reconstrucció de nom ibèric (no confirmada per cap document antic, però possible) adoptada pels autors per designar el poblat ibèric de Sant Julià de Ramis. En aquella estratègica altura es va assentar una comunitat humana durant la segona meitat del segle VI aC, coincidint amb l'aparició de l'ibèric antic; ja en el segle IV aC es va desenvolupar i convertir en un potent *oppidum*, que fou abandonat de forma ràpida i generalitzada en la tercera dècada del segle I aC, en el context de la guerra sertoriana, alhora que es fundava la ciutat de *Gerunda*.

El llibre que ens ocupa se centra en les actuacions en la zona 2 (l'extrem nord-occidental), de la seva evolució urbanística i, en especial, de les muralles que successivament van protegir el lloc; un espai de 2.500 m² subdividit en 7 sectors i 40 àmbits, amb potències estratigràfiques que en alguns punts arriben als 4 m. El treball es focalitza en l'època ibèrica, però té en compte l'evolució posterior a través d'una ocupació

puntual de la segona meitat del segle I aC i de la construcció, a mitjan segle IV, d'una fortalesa baix imperial, reformada pels visigots i abandonada amb la conquesta àrab. La raó: el lloc és una magnífica talaia natural que domina el pas entre l'Empordà i el Gironès.

Una monografia d'excavacions acostuma a tenir una estructura previsible: després d'una presentació de N. Casassa, alcalde de Sant Julià de Ramis, continua una introducció, i un tercer apartat on es detallen les 16 campanyes programades efectuades, entre 1996 i 2011, pel Laboratori de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de Girona. En la figura 3.2 el lector pot trobar l'avanç en el descobriment de la zona 2 gairebé any per any. El quart capítol és una correcta exposició de l'estratigrafia dividida per sectors: comença per les muralles de migdia i les cabanes annexes, en part ja excavades per F. Riuró entre 1932 i 1945; continua amb el sector de ponent; prossegueix amb les traces urbanes ibèriques identificades sota el *castellum* tardoantic; continua amb el sector del turó, però aquí ho fa reservant les cronologies per a un altre capítol, un problema per al lector, que l'única informació que té, en aquest sentit, és, curiosament, el peu de determinades imatges; després s'exposa el tram nord-est de la muralla, un sector amb gran complexitat de successió de murs; vénen a continuació la portella ibèrica i la porta republicana, una àrea amb superposició de restes tardoantigues, republicanes i "els nivells més antics", que acaben essent del període ibèric antic; després la muralla nord-est i, en el darrer apartat, les cases ibèriques del NE, de nou amb una potent superposició ibèrica i posterior.

En el capítol cinquè: fases i cronologia, les defenses són explicades ara per successió cronològica, amb un breu comentari del material arqueològic que s'hi associa i amb interessants reconstruccions volumètriques que acompanyen plantes i seccions. Les primeres defenses, la porta primigènica i diverses cases antigues pertanyen a la segona meitat del segle VI aC. El segon moment són les reformes que es poden datar en el darrer terç del segle V aC. Un tercer moment, mitjan segle IV aC, comporta transformacions en les muralles: es van enderrocar alguns murs i foren substituïts per altres de nova factura, part d'una estructura poliorcètica que suggereix l'existència d'una organització social complexa. Les noves defenses es mantingueren estables i només canvià, al llarg del segle III i bona part del II aC, la distribució interna de les cases annexes a la muralla; els materials recuperats daten els canvis i mostren l'evolució de la cultura indiceta. Un canvi important té lloc en un període que els autors filen prim al voltant de 130-120 aC. Es tracta d'una important refacció: la construcció de la muralla republicana, que comportà una nova porta. Es tracta d'una obra encara ibèrica però amb préstecs forans, com la torre poligonal, adaptada per a l'ús de maquinària de guerra. Al seu costat occidental, la muralla, bastida en *opus siliceum* i amb mesures romanes, presenta uns suports interpretats com la base d'un voladís. Aquesta muralla mostra l'ascens de **Kerunta* en la Hispània del darrer terç del segle II aC. Malgrat el desplaçament de la població a *Gerunda*, a inicis del segon terç del segle I aC, l'excavació confirma la presència d'edificis

familiars i d'un abocador de la segona meitat del segle I aC, possiblement dedicats a modestes activitats agropecuàries. Després de més de tres segles d'abandonament, en la zona es bastí un fortí baiximperial a mitjan segle IV, amb continuïtat en època visigoda.

El darrer capítol, el sisè, són unes conclusions històriques i poliorcètiques, epígraf lògic en consonància amb el caràcter de l'obra. És en la zona 2 on cal situar el nucli inicial de tot l'hàbitat ibèric, nascut en la segona meitat del segle VI aC, quan se cercà un lloc estratègic per controlar un territori, en aquest moment dotat d'una muralla lineal. En l'ibèric ple es transformà en l'*oppidum* avui denominat **Kerunta*, de 4 ha, i les muralles de la zona 2 foren refetes diverses vegades (és molt oportuna la figura 6.1, amb els alçats reconstruïts de les successives fases de les defenses); una muralla que tenia adherit per la part interna un grup de cases. La inestabilitat geològica i les noves tàctiques militars van animar les reformes. A finals del segle V aC es va abocar una ingent quantitat de terra i pedres per crear una plataforma davant la qual es va realitzar una portella. A mitjan segle IV aC es modificà la portella i se situà entre dos murs paral·lels. Aquesta reforma tingué més durada: fins al darrer quart del segle II aC, aleshores tingué lloc una ambiciosa reforma, paral·lela al bastiment del temple de tipus itàlic en una altra zona del jaciment. Es bastí una gran torre poligonal, adaptada a les màquines de tir, i es canvià la porta; això implica un canvi substancial en el paper de l'*oppidum*, que passà de controlar el congost des de la distància a ésser una sòlida plaça forta. La reforma es vincula a una nova aristocràcia emergent i les fortificacions són interpretades com una obra mixta, romana i indígena. La fi de l'*oppidum*, sense violència, es produí per la decisió política de Pompeu Magne: el trasllat de la població creixent al nou emplaçament urbà de *Gerunda*, que fortifica un camí de pas obligat, un paper històric que ha tingut Girona en els dos mil anys següents. En el vell *oppidum*, però, es detecta un poblament marginal en època augustal i el manteniment del temple fins al segle III. Ja en altres coordenades històriques, a mitjan segle IV, es decidí bastir un *castellum* militar a Sant Julià de Ramis, una activitat que es mantindrà fins a principis del segle VIII.

Set estudis annexos acompanyen el llibre. En el primer, *Les muralles del sector de l'antiga església parroquial*, els autors del volum exposen els resultats d'una intervenció realitzada en 2009 derivada de la necessitat de condicionar la plaça central (sector 17 de la zona 1). Enllà es documentaren cinc fases; les tres més antigues de finals del segle IV aC al darrer quart del segle II aC, mostren com les muralles de **Kerunta* no es limitaven només als punts més vulnerables, sinó que envoltarien tot el recinte; les altres dues corresponen al *castellum* tardoantic.

Lídia Colominas signa el segon annex, una anàlisi arqueozoològica de 1.597 restes de mamífers, fonamentalment deixalles de consum humà d'animals domèstics, amb presència ocasional de cacera: cérvol, cabirol, porc senglar, llebre i conill. Segons suggereix un únic cas documentat de gos amb traces de descarnament antròpic s'apunta la consumició puntual d'aquest animal, ampliat al consum ocasional de cavalls i ases.

Si prenem el NMI dels animals domèstics s'observa una proporció ajustada entre ovins/caprins, bovins i suïds, evidència d'una ramaderia diversificada. De la troballa d'individus fetals i infantils es dedueix una producció en l'entorn immediat.

El tercer, d'Itxaso Euba, és un estudi dels recursos forestals en època ibèrica. Després de l'exposició de la metodologia, en els resultats, sobre 147 fragments de carbó, s'observa una explotació de l'entorn immediat, amb predomini de l'alzinar degradat arbustiu, similar a l'actual, també una captació de recursos determinats en zones més allunyades des del segle IV aC. Ambdós fets confirmen treballs similars realitzats a l'Empordà en jaciments de cronologia afí.

Un estudi petrològic de 62 mostres lítiques, amb la finalitat de determinar la procedència dels materials de construcció emprats, que resulten ser majoritàriament locals, és el quart annex, fet per Carles Roqué.

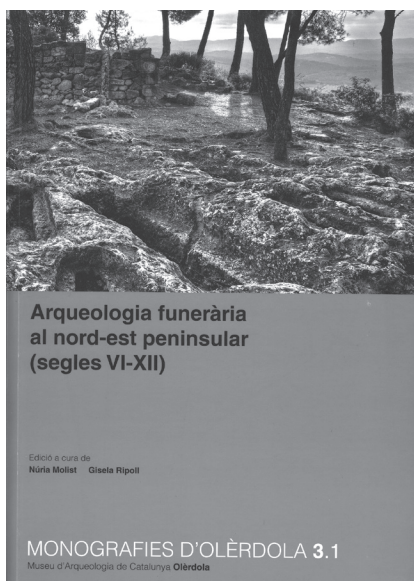
Gustau García i Jiménez realitza els annexos cinquè i sisè. En el primer s'estudia un ferro de llança (forma VIB tipus 6a de Quesada) i una virolla de ferro. Es conclou que es tracta d'una arma adient en el combat cos a cos, d'un tipus rar en el nord-est peninsular, i amb datació dels segles IV-II aC. En l'altre annex es tracta un grafit efectuat en el fons extern d'un escif àtic de figures roges de la primera meitat del segle IV aC, un cap humà de perfil. En base al volum del cap, l'autor conclou que es tracta d'un cap masculí que porta un casc i, en aquest sentit, fa una meritòria recerca en iconografia sobre vasos pintats de Lliria i elements arqueològics de la necròpolis de El Cigarralejo. Sense negar aquesta possibilitat, opinem que el tema resta necessàriament obert: no s'ha tingut en compte la posició oculta del grafit, ni la funció privada d'aquest, aspectes ben diferents de les vistoses escenografies militars de Lliria; com a alternativa no descartem un cap femení amb tocat.

El darrer annex és un treball de l'epigrafista Joan Ferrer i Jané, que comença amb l'estudi d'un altre escif àtic de vernís negre, ara amb el grafit *baikarekerar* en la cara interna. Sovint, les inscripcions sobre vaixel·la contenen un atropònim seguit d'un morf que identifica el seu propietari; no és aquest el cas que ens ocupa. *baikar* ha de ser un formant del lèxic comú, ja documentat anteriorment en cinc inscripcions més: B.10.1, C.21.2, B.1.1, C.9.2* i C.7.16*, un conjunt de suports curiosament format per vasos de plata, ceràmica àtica i una fiala mesònfal en modesta ceràmica comuna, però, com els anteriors, destinat a funcions especials. Ferrer explora de forma brillant les possibilitats del terme: descarta que designi el terme vas en ibèric tot apuntant *eker* com la millor alternativa, aleshores considera *baikar* un terme que pertany al camp semàntic dels recipients de líquids singulars: un tipus de suport genèric o, millor, al dels actes culturals en els quals fossin emprats aquests recipients. L'estudi prossegueix amb l'anàlisi d'altres cinc inscripcions ibèriques ja documentades anteriorment en el jaciment, quatre d'elles sobre ceràmica i una sobre tortera que va ésser clau en l'avenç del coneixement de la variant dual de l'escriptura ibèrica (2005), i que ha permès relacionar un element lèxic comú present en fusaioles de jaciments tan distants com Gebut (Soses, Segrià) i el Vilar (Valls, Alt Camp) (2008).

En resum, estem davant d'una obra de consulta amb molta informació continguda, un llibre acompanyant d'una excel·lent grafia formada per més de dues-centes il·lustracions; un treball ordenat i dens al qual no fa justícia assenyalar ara uns pocs lapsus com l'ús de termes col·loquials (farciment d'estrats o cul de vas), o la no numeració d'un parell d'objectes ceràmics entre els molts reproduïts, detalls propis de tota obra complexa. És lloable la tasca arqueològica ben feta, les deduccions històriques sòlidament argumentades i el treball editorial assolit. Només resta animar els autors perquè en el futur aportin el número 5 de la sèrie.

Ignasi Garcés
 Universitat de Barcelona
 garces@ub.edu

Molist Capella, Núria, Ripoll López, Gisela (eds.) (2012). *Arqueologia funerària al nord-est peninsular entre els segles VI i XII*, 2 volums. Monografies d'Olèrdola, n. 3.1 i 3.2. Museu d'Arqueologia de Catalunya - Olèrdola. Barcelona. 494 pàgs. ISBN: 978-84-393-8933-0.

A finals de 2012, just quan s'han complert trenta anys de la publicació d'una de les obres més celebrades pels arqueòlegs i historiadors catalans que ens dediquem als "segles foscos" de la Història (Riu 1982), ha aparegut el recull de textos que ens disposem a recensionar, fruit d'una intensa jornada de treball que sota el mateix títol es va celebrar a la Facultat d'Història de la Universitat de Barcelona el dia 18 de novembre de 2009.

Coordinada per Núria Molist Capella (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Olèrdola) i Gisela Ripoll López (Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia de la Universitat de Barcelona), l'obra, dedicada al recentment traspasat mestre, pare de l'arqueologia medieval a Catalunya, i promotor del volum predecessor abans citat, Manel Riu i Riu (1929-

2011), s'ha estructurat en dos volums que inclouen un total de 494 pàgines. S'hi recullen 28 contribucions dels diversos autors participants en la ja esmentada jornada. El disseny gràfic, igual que a totes les sèries del MAC, és atractiu i efectiu. Tot i que el cos de l'edició és a una sola tinta, la cura en el tractament de fotografies, mapes i il·lustracions permet prescindir de la quadricromia sense perdre la informació essencial que proporcionen les imatges. Unes poquíssimes errates ortogràfiques i tipogràfiques, que en cap cas excedeixen la vintena, es poden considerar més que acceptables en una obra d'aquestes característiques.

Com ja s'ha dit, feia tres dècades que no apareixia a Catalunya un treball col·lectiu d'aquestes característiques pel que fa a la temàtica tractada, si exclouem, naturalment, els apartats específics dedicats a les necròpolis dins el magne volum de P. De Palol Salellas (Palol 1999); o les *Actes de la trobada científica sobre contextos funeraris a la Mediterrània nord-occidental (segles v-viii)* (Pinar, Juárez 2011) on es recullen els continguts de la taula rodona celebrada a Sant Cugat durant els dies 1 a 3 d'octubre de 2009 i on, tot i centrar-se principalment en la geografia catalana i peninsular, conté ulteriors aportacions referents a altres àmbits mediterranis. Dins d'aquests anys posteriors a 1982 s'han publicat també, amb l'argument que ens ocupa, obres d'autoria individual valuoses pel seu caràcter de síntesi i pels nous enfocaments que ofereixen, com la que des d'una visió fonamentalment paleoantropològica, però amb una voluntat multidisciplinària que resulta esclaridora per la resta d'aspectes, ofereix la monografia d'E. Vives Balmaña (Vives 1990). Sense oblidar tampoc alguns articles de les mateixes característiques com els de J. M. Bosch Casadevall i J. Vallés Cuevas (Bosch i Vallés 1987) o el recull i l'anàlisi dels cementiris específicament cristians de J. Sales Carbonell (Sales 2003). Es poden assenyalar també treballs centrats en comarques concretes però amb reflexions, plantejaments i conclusions sovint extensibles a la resta del territori català, com per exemple els de J. Menchon Bes per a les comarques de Tarragona (e. g. Menchon 1996), els de J. M. Nolla Brufau per les de Girona, els de J. Enrich Hoja i J. Sales Carbonell per les de la Catalunya Central (e. g. Enric, Sales 2003), i els de J. Roig Buxó i J. M. Coll Riera per a les vallesanes i del litoral barceloní. Tot plegat, assentat en bona part sobre les bases establertes pels mestres M. Riu Riu, J. Bolós Masclans, M. Pagès Paretas, I. Padilla Lapuente i Imma Ollich Castanyer, que des del medievalisme, i partint del punt d'inflexió marcat per A. del Castillo, varen ser els primers a considerar, excavar i estudiar a Catalunya tombes i necròpolis en medis rurals (com les de lloses, les de fosa, o les excavades a la roca, és a dir, les més problemàtiques en l'àmbit cronològic i interpretatiu), les quals amb el temps i l'evolució de la recerca s'han pogut datar també, en bona part, dins l'Antiguitat.

Per contra, a escala peninsular, segurament perquè el territori és més extens i l'elenc d'investigadors també, són moltes més les referències aparegudes. Algunes de les més destacades, segons el meu criteri, i obviant la temàtica específica jueva i musulmana atès que el volum que es recensionava se centra en